

Το περιβάλλον θύμα της κρίσης: Ο ρόλος της Εκπαίδευσης για την Αειφορία στο σύγχρονο ελληνικό σχολείο.

Ελένη Σβορώνου
Υπεύθυνη Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, WWF Ελλάς
e.svoronou@wwf.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σε μια εποχή οικονομικής κρίσης διαπιστώνουμε την επάνοδο του παλιού διλήμματος: ανάπτυξη ή προστασία του περιβάλλοντος; Σε παγκόσμιο, ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο σημειώνεται έλλειψη πολιτικής βούλησης για την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προκλήσεων και εμμονή σε μη βιώσιμους τρόπους ανάπτυξης. Είναι πράγματι πολυτέλεια η προστασία του περιβάλλοντος σήμερα, όταν κάθε αναπτυξιακό έργο και κάθε θέση εργασίας είναι «είδη προς εξαφάνιση»; Μήπως, αντίστοιχα, είναι πολυτέλεια η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση (Π.Ε.) στο σχολείο; Η αλλαγή των δεδομένων της κοινωνίας είναι ριζική. Μιλούσαμε, στην Π.Ε., για υπερκατανάλωση και ανάγκη μείωσης του οικολογικού αποτυπώματος. Τώρα και τα δυο μειώνονται λόγω κρίσης. Τι οφείλει να προτάξει τώρα η Π.Ε.; Μέσα από ένα συγκεκριμένο παράδειγμα εκπαιδευτικού εργαστηρίου, επαναπροσδιορίζουμε τα ουσιαστικά χαρακτηριστικά της Π.Ε.: εκπαίδευση για αξίες, ενδυνάμωση του ατόμου και της ομάδας να ανταπεξέλθει σε επώδυνες αλλαγές και αναθεώρηση των εννοιών «ανάπτυξη», «πρόοδος» και «ευημερία» σε προσωπικό και συλλογικό επίπεδο.

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: Σχολικά Προγράμματα

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: το περιβάλλον θύμα της κρίσης, ρόλος της Π.Ε., εκπαίδευση για τις αξίες, αντιμετώπιση αλλαγής, επαναπροσδιορισμός των όρων «ανάπτυξη», «ευημερία», «πρόοδος».

ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΘΥΜΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ.

Το περιβάλλον φαίνεται πως είναι ήδη το σιωπηλό θύμα της κρίσης. Σύμφωνα με τη σχετική έκθεση του WWF Ελλάς (Νάντσου κ.α., 2012), τους τελευταίους μήνες έχουν σημειωθεί σοβαρές περιβαλλοντικά επιζήμιες και αδικαιολόγητες, ακόμη και με οικονομικούς όρους, εξελίξεις. Γι αυτό η οργάνωση έχει αναλάβει συστηματική δράση για την διατήρηση του περιβαλλοντικού κεκτημένου στη χώρα μας. (Νάντσου, Λιαρίκος & Χριστοπούλου, 2011)

Η λήψη αποφάσεων για την αειφόρο ανάπτυξη σε επίπεδο παγκόσμιων ηγετών καθίσταται ολοένα και πιο δύσκολη. Στη σύγχρονη παγκοσμιοποιημένη οικονομία της ελεύθερης αγοράς, και σε συνθήκες κρίσης, στόχος είναι η αναζωογόνηση του ίδιου προτύπου ανάπτυξης που οδήγησε στα σημερινά αδιέξοδα. (United Nations, 2012 και WWF, 2012).

Η έννοια του οικολογικού αποτυπώματος έφερε μια καινοτομία στην έννοια της αιφόρου ανάπτυξης μια και μας έδωσε έναν τρόπο μέτρησης των επιπτώσεων της ανθρώπινης δραστηριότητας και ανάπτυξης. Σύμφωνα με τις τακτικές εκθέσεις που δημοσιεύονται για το οικολογικό αποτύπωμα, η ανθρωπότητα χρειάζεται ενάμιση πλανήτη για να ζήσει (Global Footprint Network, 2012). Επομένως έχει υπερβεί τη φέρουσα ικανότητα του πλανήτη. Είναι φανερό ότι το αναπτυξιακό πρότυπο που ακολουθεί δεν είναι βιώσιμο.

Την ίδια στιγμή, κι ενώ θα περίμενε κανείς ότι το οικολογικό αποτύπωμα της ανθρωπότητας, σε παγκόσμιο επίπεδο, θα μειωνόταν εξαιτίας της κρίσης, συμβαίνει το αντίθετο. Το 2011 οι εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα αυξήθηκαν κατά 3%. Διότι μπορεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση, στις χώρες του ΟΟΣΑ και στην Ελλάδα οι εκπομπές να σημείωσαν μείωση, στην Κίνα και στην Ινδία, όμως, δε συνέβη το ίδιο. Στην πολυπληθέστερη χώρα του κόσμου οι εκπομπές αυξήθηκαν κατά 9% την ίδια χρονιά ενώ και στην Ινδία κατά 6% (Oliver, Janssens-Maenhout & Peters JAHW, 2012).

Αν η ευθύνη της Ελλάδας και του Έλληνα πολίτη στην υποβάθμιση του περιβάλλοντος του πλανήτη είναι μικρός σε σχέση με τους «γίγαντες» της ανάπτυξης, μήπως καθίσταται άνευ νοήματος η προσπάθεια για αλλαγή στάσεων, συνηθειών και αξιών που επιχειρούμε μέσω της Π.Ε.; Μήπως είναι αυτός ένας ακόμη λόγος για να θυσιάσουμε λίγο περιβάλλον στο βωμό της πολυπόθητης ανάπτυξης; Θα επιστρέψουμε στο ερώτημα μέσα από μια εμπειρία από τη σχολική ζωή.

ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΦΥΤΩΡΙΟ ΑΕΙΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΕΙΦΟΡΟ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΕΝΟΣ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ ΠΟΥ ΑΛΛΑΞΕ ΤΡΟΠΗ.

Η δημιουργία κινήτρου για μάθηση και δουλειά, σε μαθητές και εκπαιδευτικούς, παραμένει ένα ζητούμενο σε ένα σχολείο που αναζητά τον ρόλο του σε μια κοινωνία που αλλάζει ραγδαία. Η εισαγωγή των νέων τεχνολογιών, ο θεσμός των πιλοτικών σχολείων με «καινοτόμες» δράσεις όπως τα προγράμματα φιλιαναγνωσίας, η θεατρική έκφραση, τα εικαστικά κλπ., στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, η εισαγωγή των ερευνητικών εργασιών στο Λύκειο και άλλες αντίστοιχες προσπάθειες για την αναβάθμιση του σχολείου δηλώνουν τη διαρκή αναζήτηση του ιδανικού μείγματος «παραδοσιακής» διδασκαλίας και των λεγόμενων καινοτόμων μεθόδων που προάγουν την κριτική ικανότητα και σκέψη των μαθητών, τις δεξιότητες του ενεργού πολίτη, τις πολλαπλές ευφυΐες που διαθέτει κάθε μαθητής κ.ο.κ.

Η κρίση κατέστησε τα ερωτήματα ακόμη πιο επιτακτικά: ποιος είναι ο ρόλος του σχολείου σήμερα όταν ολοένα και περισσότερες οικογένειες αντιμετωπίζουν πρόβλημα επιβίωσης; Πως διαχειριζόμαστε τη θλίψη των μαθητών, μικρών και μεγάλων, που πλήττονται έντονα από την κρίση;

Η διαδικασία που περιγράφεται διαμορφώθηκε μέσα από μια μικρή ανατροπή που συνέβη στο πλαίσιο ενός εκπαιδευτικού εργαστηρίου για την υπεύθυνη κατανάλωση. Το εργαστήριο αυτό έχει στόχο τη συνειδητοποίηση του κρυμμένου κόστους

(περιβαλλοντικού και κοινωνικού) των αγαθών και την αλλαγή καταναλωτικής συμπεριφοράς. Έχει επίσης στόχο να καλλιεργήσει την ηθική ακεραιότητα και να αμφισβητήσει την ταύτιση της απόκτησης αγαθών με την ευτυχία και το “status” στην κοινωνία. Βασίζεται στη θεωρία του οικολογικού αποτυπώματος και του κρυμμένου κόστους των πραγμάτων (The story of stuff, 2012). Βασίζεται επίσης στη θεωρία και πρακτική της Εκπαίδευσης για τη Βιώσιμη Κατανάλωση (PERL, 2012 και Thoresen, 2011). Το εργαστήριο έχει τρία μέρη: κατάθεση επιθυμιών για απόκτηση αγαθών που κρίνονται σημαντικά για τον μαθητή, ηθικό δίλημμα για την απόκτησή τους με τίμια ή λιγότερο τίμια μέσα και τέλος διερεύνηση των συνεπειών των επιλογών των μαθητών για τους ίδιους, την κοινωνία, και το περιβάλλον. Το συγκεκριμένο εργαστήριο όμως χρειάστηκε να αλλάξει και να μεταθέσει το βάρος από τις συνέπειες της αλόγιστης κατανάλωσης στις ψυχολογικές συνέπειες της ανεργίας και της αναγκαστικής αλλαγής τόπου και τρόπου διαβίωσης. Η ουσία, βεβαίως, παρέμεινε η ίδια. Δουλέψαμε για τις αξίες στη ζωή και φτάσαμε ίσως πιο γρήγορα στον αρχικό στόχο: αναθεωρήσαμε τον «προσωπικό δείκτη ευτυχίας». Με άλλα λόγια, η κρίση μπορεί να δημιουργεί συνθήκες πρόσφορες για την κατανόηση των αληθινών αναγκών του ανθρώπου και την αναθεώρηση του πρότυπου αξιών με την οποία πορευόμασταν ως κοινωνία. Δημιουργεί επίσης πρόσφορες συνθήκες, «ρήγματα» στην επίσημη εκπαίδευση, ικανά να φωτίσουν νέους δρόμους στην εκπαίδευση (Cole, 2012).

Το συγκεκριμένο εργαστήριο πραγματοποιήθηκε σε μαθητές της τάξης (Β' δημοτικού) ενός δημόσιου σχολείου. Τα παιδιά κλήθηκαν να σκεφτούν κάτι που θα ήθελαν πάρα πολύ να αποκτήσουν, το δώρο των ονείρων τους, όσο δύσκολο κι αν ήταν να πραγματοποιηθεί η επιθυμία τους. Οι μαθητές αυτής της ηλικίας ζητάνε συνήθως ακριβά παιχνίδια, γήπεδα ποδοσφαίρου, ακριβά αυτοκίνητα, σπίτια με πισίνες, και άλλα αγαθά ανάλογα με τα ενδιαφέροντά τους, κάτι που μας δίνει την ευκαιρία να ξεκινήσουμε ένα παιχνίδι για την κατανάλωση, το οικολογικό αποτύπωμα των πραγμάτων και τις αξίες στη ζωή. Το εργαστήριο αυτό είχε εφαρμοστεί πολλές φορές σε διαφορετικά σχολεία και τάξεις με παρόμοια αποτελέσματα. Οι μαθητές έβρισκαν την ευκαιρία να διατυπώσουν τα πιο άπιαστα όνειρα απόκτησης υλικών αγαθών, συχνά επηρεασμένα από τις διαφημίσεις, την τηλεόραση, τον κόσμο των ηλεκτρονικών παιχνιδιών και τα περιοδικά lifestyle. Ακολουθούσε ένα παιχνίδι ηθικού διλήμματος σύμφωνα με το οποίο τα παιδιά έπρεπε να αποφασίσουν αν θα δέχονταν το δώρο των ονείρων τους με αντάλλαγμα τη συναίνεσή τους σε κάποια πράξη που θα έβλαπτε άδικα κάποιον μαθητή του σχολείου. Το δίλημμα ήταν επίτηδες διατυπωμένο σε υπερβολικό βαθμό ώστε να αποστασιοποιούνται οι μαθητές. Στόχος δεν ήταν η δημιουργία ενοχών αλλά η συζήτηση για τις αξίες που θα δεχόμασταν να ανταλλάξουμε. Ηθικές αξίες (τιμιότητα/ειλικρίνεια/σεβασμός της προσωπικότητας του άλλου) με υλικές (το «δώρο»). Πολύ συχνά οι μαθητές δέχονταν τη συναλλαγή και την υπερασπίζονταν με επιχειρήματα. Αν ο μαθητής-θύμα είχε κάνει κάτι κακό, του άξιζε μια τιμωρία. Μετά την απόκτηση του δώρου, κάποιος τρόπος επανόρθωσης της αδικίας θα βρισκόταν κ.ο.κ. Ο βαθμός αντίστασης στην αδικία και την παρανομία ήταν περίπου κοινός σε επίπεδο τάξης. Η κουλτούρα του σχολείου και της τάξης φαινόταν να διαχέεται στην ομάδα. Διαφοροποιήσεις, επομένως, υπήρχαν εντονότερες ανάμεσα στις τάξεις παρά ανάμεσα στα μέλη της ίδιας τάξης. Στο τέλος αναστοχαζόμασταν με την ομάδα ποιοι κερδίζουν

και ποιοι χάνουν από τις επιλογές τους. Στα θύματα, εκτός από τον συμμαθητή που αδικείται, αποτιμούσαμε και το περιβαλλοντικό κόστος της υπερκατανάλωσης.

Μία μαθήτρια όμως στην συγκεκριμένη τάξη ανέτρεψε την αναμενόμενη ροή του εργαστηρίου ζητώντας ως δώρο από τους γονείς: «Να μη φύγουμε». Το παιδί αναφερόταν στην αναγκαστική, λόγω ανεργίας, επιστροφή στο χωριό. Στην αρχή αισθανθήκαμε αμηχανία. Ήταν η πρώτη φορά που είχαμε μια τέτοια απάντηση. Έπρεπε αφενός να μην κάνουμε άλλες ερωτήσεις φέρνοντας το παιδί σε δύσκολη θέση, αφετέρου να μην αγνοήσουμε το αίτημά του να μοιραστεί μαζί μας την ανασφάλειά του.

Τι νόημα θα είχε άραγε να συνεχίσουμε το εργαστήριο με το συνηθισμένο τρόπο; Τα άλλα παιδιά είχαν πράγματι επιλέξει τα γνωστά ακριβά αγαθά, αλλά η κρίση είχε ήδη εισβάλει στην τάξη και δεν ήταν δυνατό να την αγνοήσουμε. Άλλωστε πολλά από τα παιδιά που διατυπώνουν το αίτημα του ακριβού δώρου βιώνουν ήδη δυσκολίες στο σπίτι τους αλλά κανείς δεν τα έχει προετοιμάσει για αυτή την αλλαγή.

Αν η υπερκατανάλωση, το ένα σκέλος του εργαστηρίου, μοιάζει ένα πρόβλημα πολυτελείας των λίγων, εκείνο όμως που εξακολουθεί να είναι επίκαιρο, πιο επίκαιρο από ποτέ, είναι οι αξίες που καθοδηγούν τη ζωή μας. Το «δώρο» που ζήτησε το παιδί από τους γονείς του, «να μη φύγουμε» (από τον τόπο αυτό από ανάγκη), δεν είναι μόνο μια απάντηση θλίψης και αδιεξόδου. Είναι και μία απάντηση που εμπεριέχει αξίες. Η λύπη για το σχολείο, τους φίλους, τους αγαπημένους ανθρώπους που θα μείνουν πίσω προϋποθέτει ικανότητα δημιουργίας συναισθηματικών δεσμών με ανθρώπους και τόπους. Είναι αυτές ακριβώς οι ικανότητες που μπορούν να βοηθήσουν στην αντιμετώπιση του φόβου και στην ενδυνάμωση του μαθητή να προσαρμοστεί σε μια απότομη και δυσοίωνη ίσως αλλαγή. Η ικανότητα οικοδόμησης σχέσεων φιλίας και εμπιστοσύνης και η εμπιστοσύνη στον εαυτό είναι τα εφόδια αντιμετώπισης της αλλαγής. Αναδεικνύοντας τις αξίες και τις δεξιότητες που κρύβονται πίσω από μια τέτοια δήλωση φόβου αντιμετώπισης της αλλαγής, φτάνει κανείς στην καρδιά της Π.Ε. Στην εκπαίδευση για τις αξίες. Τώρα όλα τα άλλα «δώρα-αιτήματα» των μαθητών φωτίζονται αλλιώς. Τα διαστημόπλοια, τα γήπεδα ποδοσφαίρου, τα παλάτια, τα playstation, οι πισίνες μπαίνουν στις σωστές τους διαστάσεις. Εύλογες αυτές οι επιθυμίες. Η εκπλήρωσή τους μοιάζει συνώνυμη της ευτυχίας. Οι επιθυμίες συγχέονται με τις ανάγκες, ένας κλασικός μηχανισμός της καταναλωτικής κοινωνίας. Ευκαιρία να διαχωρίσουμε τις ανάγκες από τις επιθυμίες και να δούμε ποια είναι τα πολύτιμα αγαθά που εξασφαλίζουν μια καλή ζωή.

Προτείνουμε στην τάξη να ζωγραφίσουμε δυο καλάθια. Στο ένα θα βάλουμε (σκισάροντας) τα δώρα που ειπώθηκαν ήδη από την ομάδα. Αυτά που θα ήθελαν οι μαθητές να αποκτήσουν. Στο άλλο πρέπει να σκεφτούμε αυτά τα αγαθά που έχουμε ήδη και μας εξασφαλίζουν την καλή ζωή. Φροντίζουμε να εξηγήσουμε τις έννοιες του υλικού και άυλου αγαθού με απλά λόγια και παραδείγματα. Φωτίζουμε αυτά που θεωρούμε αυτονόητα ως κεκτημένα: οικογένεια, καθαρός αέρας, καθαρό νερό, επαρκής τροφή, υγεία, η δυνατότητα να πηγαίνεις σχολείο κ.ο.κ. Κι όταν όλα καταρρέουν; Τότε πάντα υπάρχει κάποιος να βοηθήσει. Η αλληλεγγύη. Οι μαθητές ξαφνιάζονται με όλα αυτά που έχουμε και δεν τα εκτιμάμε ως προϋποθέσεις μιας καλής ζωής. Συγκρίνουμε την αξία

των αγαθών που περιέχουν τα δυο καλάθια. Αν τα βάζαμε σε μια ζυγαριά, που θα έγερνε η πλάστιγγα; Απεικονίζουμε την ιδέα (Εικόνα 1).

Εικόνα 1: Οι μαθητές «ζυγίζουν» τα υλικά και άυλα αγαθά/ αξίες της ζωής.

Προσπαθούμε να αθροίσουμε το κόστος σε ευρώ του πρώτου καλάθιού. Καταλήγουμε με νούμερα με πολλά μηδενικά. Επιχειρούμε το ίδιο για το δεύτερο καλάθι. Δεν βρίσκουμε τιμές. Εφευρίσκουμε μια νέα μονάδα, τα «χαμογελόνια». Είναι ένας αυτοσχέδιος δείκτης ευτυχίας. Κάθε μαθητής έχει τρία χαμογελόνια χαρτζιλίκι. Αγοράζει όποια αγαθά θέλει από τα δυο καλάθια. Καταλήγει κάθε μαθητής με τη δική του λίστα αγορών. Είναι αυτονόητο ότι το καλάθι με τα ανεκτίμητα αγαθά έχει την τιμητική του στις επιλογές των μαθητών. Αποτυπώσαμε τα χαμογελόνια μας με ένα χαμογελαστό προσωπάκι στο χαρτί του μέτρου (Εικόνα 2). Ο «κατάλογος των αγορών» μας καταρτίστηκε και φάνηκε ποια αγαθά ήταν τα πιο δημοφιλή.

Εικόνα 2: Οι μαθητές τοποθετούν τα τρία «χαμογελόνια» που διαθέτουν στα αγαθά που επιλέγουν.

Ας σημειωθεί ότι τα μέσα του εργαστηρίου ήταν απλά αλλά λειτουργικά. Το χαρτί μέτρου και οι μαρκαδόροι και μια χαρτοταινία έχουν αποδειχθεί τα βασικότερα εργαλεία

για ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα, ανεξάρτητα της ηλικίας των εκπαιδευομένων. Με αυτά τα υλικά εμπυχωτής και εκπαιδευόμενοι επιβιβάζονται σε ένα ταξίδι ανακάλυψης γνώσεων, στάσεων και αξιών. Ο εμπυχωτής εξασφαλίζει ότι όλοι οι ταξιδιώτες έχουν μια θέση στο ταξίδι. Στο χαρτί του μέτρου. Βεβαίως εκείνος είναι ο καπετάνιος και ξέρει που θέλει να οδηγήσει το πλοίο. Αλλά η πορεία καθορίζεται από τους εκπαιδευόμενους.

Αυτή η τροπή του εκπαιδευτικού εργαστηρίου προέκυψε από την αναπάντεχη και απάντηση της συγκεκριμένης μαθήτριας. Δόθηκε έμφαση στον διαχωρισμό αναγκών και επιθυμιών και στις αξίες των μαθητών. Τι δείχνουν οι επιλογές τους; Τι δείχνει η κατανομή των χαμογελονίων στο γράφημά μας; Τι δείχνει για την ομάδα; Καταλήγουμε σε έναν κατάλογο αξιών, αν και δε χρησιμοποιούμε τη συγκεκριμένη λέξη επειδή είναι αφηρημένη και δύσκολη στην κατανόησή της. Αναδύονται καθαρά οι βασικές αξίες της ζωής που είναι ανεκτίμητες. Η αγάπη των γονιών, η υγεία και τα δίκτυα υποστήριξης του ενός προς τον άλλο γίνονται ορατά και αντιληπτά μόνο μπροστά στον κίνδυνο της απώλειάς τους. Τώρα μπορεί να συζητηθεί και το κόστος αυτών των αγαθών που περιέχονται στα δυο καλάθια για την τσέπη μας και το περιβάλλον. Ανακαλύπτουμε το κρυμμένο κόστος των αγαθών για το περιβάλλον (βασίζόμενοι στην κλασική πια έννοια του κύκλου ζωής των αγαθών) και διαπιστώνουμε ότι τα πιο ακριβά για την τσέπη μας αγαθά είναι αυτά που έχουν και με το μεγαλύτερο κόστος για το περιβάλλον.

Κλείνουμε με μια ακόμη οπτική αναπαράσταση των επιλογών μας. Αν όλοι ήμαστε ταξιδιώτες στη ζωή, τι πολύτιμο φέρει ο καθένας στις αποσκευές του για να ζήσει μια καλή ζωή; Ο κάθε μαθητής σχεδιάζει τη βαλίτσα του και μέσα γράφει λέξεις-κλειδιά για τα πολύτιμα αγαθά και εφόδια που διαθέτει. Συμπεριλαμβάνουμε τους «σημαντικούς άλλους» στη ζωή μας και τις δικές μας δεξιότητες και ταλέντα. Να οι αποσκευές της τάξης μας (Εικόνα 3). Τι θα έλεγε κάποιος για την τάξη μας αν έβλεπε κάποιος τις βαλίτσες ας; Πως θα τη χαρακτήριζε; Ποια εφόδια έχει αυτή η τάξη για το ταξίδι της ζωής; Πόσο μικρό ή μεγάλο είναι το οικολογικό της αποτύπωμα;

Εικόνα 3: Ο κάθε μαθητής καταλήγει με την αποσκευή του, τη βαλίτσα για το ταξίδι του στη ζωή.

Σε αυτή την περίπτωση που περιγράψαμε έγινε μια προσπάθεια να ανταποκριθούμε στην απρόσμενη δήλωση της μαθήτριας αφού κρίναμε ότι καθιστούσε την αρχική εστίαση του εργαστηρίου στη μείωση της υπερκατανάλωσης και στην έννοια του οικολογικού αποτυπώματος των αγαθών ανεπίκαιρη. Θέσαμε το θέμα στο ευρύτερο πλαίσιο των αξιών, που βρίσκεται στην καρδιά της Π.Ε., εντάσσοντας την περιβαλλοντική διάσταση σε αυτό το πλαίσιο. Παράλληλα έγινε μια ελάχιστη προσπάθεια ενδυνάμωσης της μαθήτριας, αλλά και όλων των μαθητών που μπορεί να βρεθούν σε μια παρόμοια κατάσταση αναγκαστικής μετανάστευσης ή αλλαγής πλαισίου και απώλειας του ασφαλούς περιβάλλοντος στο οποίο έχουν συνηθίσει. Αναδεικνύοντας τα ουσιώδη χαρακτηριστικά μιας καλής ζωής, πιθανόν ενισχύουμε το αίσθημα ότι τα εφόδια για την αντιμετώπιση της αλλαγής τα φέρουμε εντός του εαυτού αλλά και ως ομάδα. Η μεταφορική εικόνα της βάλιτσας της ζωής με τις αποσκευές στόχευε σε αυτή την αναγωγή. Δεν μπορέσαμε να αξιολογήσουμε αν την έκαναν ή όχι οι μαθητές αυτή την αναγωγή γιατί προτιμήσαμε να αφήσουμε τα γραφήματα και τις εικόνες να λειτουργήσουν χωρίς να αναλύσουμε και να φτάσουμε σε διατυπώσεις που θα είχαν αναγκαστικά το άχαρο ύφος του ηθικού διδάγματος (Robb, 1998).

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Είναι τελικά επίκαιρη η Π.Ε. στην εποχή της κρίσης; Έχει νόημα η προσπάθεια αυτή που έγινε σε ένα σχολείο της Ελλάδας, σε μια γωνιά του κόσμου που έχει ελάχιστο οικολογικό αποτύπωμα σε σχέση με τους μεγάλους ρυπαντές που βρίσκονται σε άλλες ηπείρους; Μια απόφαση των παγκόσμιων ηγετών για αποφασιστικό έλεγχο των εκπομπών του διοξειδίου του άνθρακα, για την προστασία των ιχθυαποθεμάτων ή για τη βιοποικιλότητα του πλανήτη θα ήταν χιλιάδες φορές πιο αποτελεσματική από την αλλαγή αξιών, στάσεων και καταναλωτικών συνηθειών των Ελλήνων. Το κλασικό σύνθημα «σκέψου παγκόσμια, δράσε τοπικά» παραμένει επίκαιρο και δίνει την απάντηση στο ερώτημα. «Πρέπει να καλλιεργήσουμε τον κήπο μας» λέει ο Καντίντ του Βολταίρου αφού είχε γυρίσει όλη τη γη (Βολτέρος, 1759). Αν δεν βελτιώσει ο καθένας τον μικρόκοσμό του, ούτε η χώρα ούτε ο κόσμος θα γίνει καλύτερος. Η αειφόρος ανάπτυξη, μάλιστα, μπορεί να νοηματοδοτηθεί ευκολότερα σε τοπικό επίπεδο. Κι ένα σχολείο είναι μια μικρή κοινωνία. Μπορεί να γίνει φορέας αλλαγής σε τοπικό επίπεδο.

Η Π.Ε. είναι πιο επίκαιρη και αναγκαία στις σημερινές συνθήκες κρίσης από ποτέ. Η αναζήτηση του εναλλακτικού και αειφόρου προτύπου ανάπτυξης, στηριγμένο σε ένα διαφορετικά σύστημα αξιών, ξεκινά από το φυτώριο του σχολείου. Επίσης η διασαφήνιση αξιών και η εφαρμογή τους στη σχολική ζωή, με έμφαση στην αξία της αλληλεγγύης, μπορεί να ενδυναμώσει μαθητές και οικογένειες που υφίστανται τις συνέπειες της κρίσης. Όπως είδαμε παραπάνω, το περιβαλλοντικό κεκτημένο απειλείται τόσο στη χώρα μας όσο και στην Ευρώπη. Υπάρχει μία οπισθοδρόμηση σε σχέση με τις κατακτήσεις των τελευταίων χρόνων σε επίπεδο θεσμών και πρακτικής. Είναι σημαντικό να διατηρηθεί η Π.Ε. στο επίκεντρο της σχολικής ζωής και να γίνει κατανοητό ότι το περιβάλλον δεν είναι πολυτέλεια σε εποχή κρίσης αλλά προϋπόθεση για να ξεπεραστεί και να συγκροτηθεί ένα όραμα και μια στρατηγική για μια αειφόρο ανάπτυξη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βολτέρος (1759), *Καντίντ*. Μτφ. Π.Κοντογιάννης, εκδόσεις Πόλις.

- Global Footprint Network (2012). Footprint basics. Διαθέσιμο στο: <http://www.footprintnetwork.org/>
- Cole, D. ed. (2012), *Surviving Economic Crisis Through Education*. New York: Peter Lang Publications.
- Νάντσου, Θ., Χασιώτης, Γ., Χριστοπούλου, Ι., Γεωργιάδης, Ν., Παξιμάδης, Γ., Πληθάρας, Α., Κορακάκη, Ε. και Κορδοπάτης, Π. (2012). *Δεσμεύσεις για εφαρμογή – Η περιβαλλοντική νομοθεσία στην Ελλάδα*. Ετήσια έκθεση του WWF Ελλάς για το 2011. Αθήνα: WWF Ελλάς. Διαθέσιμο στο: <http://www.wwf.gr/images/pdfs/nomothesia-report2012.pdf>
- Νάντσου, Θ., Λιαρικός, Κ. & Χριστοπούλου, Ι.(2011). *Ενίσχυση της προστασίας της φύσης. Πρόταση του WWF Ελλάς για ένα συνεκτικό, ισχυρό και αποτελεσματικό σύστημα προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος*. Αθήνα: WWF Ελλάς. Διαθέσιμο στο: <http://www.wwf.gr/images/pdfs/NATURE-policy-reform.pdf>
- Oliver JGJ., Janssens-Maenhout G. and Peters JAHW (2012). *Trends in Global CO₂ Emissions; 2012 Report*. European Commission Joint Research Centre-PBL Netherlands Environmental Assessment Agency. Διαθέσιμο στο: <http://edgar.jrc.ec.europa.eu/CO2REPORT2012.pdf>
- PERL (2012). Consumer citizenship education guidelines. Διαθέσιμο στο: <http://www.perlprojects.org/Project-sites/PERL/Responsible-living/Education-for-sustainable-consumption>
- Robb, B. (1998). What is values education and so what? *The Journal of Values Education* Vol. 1 January 1998. Διαθέσιμο στο: <http://www.valueseducation.co.uk/articles/What-is-values-education-and-so-what.pdf>
- The story of stuff project (2012). Διαθέσιμο στο: <http://www.storyofstuff.org/>
- Thoresen, V. (2011). *Here and Now. Education for Sustainable Consumption*. Διαθέσιμο στο: <http://www.perlprojects.org/Project-sites/PERL/Responsible-living/Education-for-sustainable-consumption>
- United Nations Department of Public Information (2012) Rio +20 United Nations Conference on Sustainable Development. Διαθέσιμο στο: http://www.un.org/en/sustainablefuture/pdf/rio20%20concludes_press%20release.pdf
- WWF (2012) WWF Rio +20 closing statement. Διαθέσιμο στο: <http://wwf.panda.org/>